

Az ökológiai válság napjainkban egy nagy világproblémát jelent, amely más problémákkal ellentétben mindannyiunkat érint, függetlenül attól, hogy hol élünk, milyen osztályhoz vagy valláshoz tartozunk. Ez nemcsak a jóléttel kapcsolatos probléma, hanem közvetlenül az emberi faj fennmaradásával is összefügg. A környezettudatosság a gyermekek és fiatalok körében a nevelés és oktatás folyamatában fejlődik, az oktatás legfontosabb tényezője az iskola. A tanárok nagyon fontos szerepet játszanak ebben a folyamatban. A tanárok egyik feladata a tanulók környezettudatosságának fejlesztése annak érdekében, hogy képesek legyenek megőrizni és megóvni természeti környezetüket. A környezettudatosság elsajátításának egyik módja a tanárok és a diákok közötti jó kommunikáció. Éppen az iskoláskorban a környezettudatosság fejlesztésének fontossága miatt ez a dolgot kiegészíti a tanulók környezettudatosságának fejlesztésének fontosságáról szóló meglévő szakirodalmat, valamint a tanárok és diákok közötti minőségi interperszonális kommunikáció fontosságáról szól. A munka célja, hogy rámutasson a kommunikációnak, a tanárok és diákok kommunikációs készségeinek, valamint a hallgatók és tanárok közötti interperszonális kapcsolatnak a fontosságára. A kutatás során a hangsúly a meglévő irodalom tanulmányozásán volt. A kutatás tartalomelemzés alapján történt, amely másodlagos források vizsgálatára épül. A kutatási probléma a következő volt: Mennyire fontos a környezettudatosság fejlesztésében a tanárok és diákok közötti kommunikáció? A kérdésre adott válasz képezi a kutatás tárgyát. A kutatás pedagógiai vonatkozásai a következők: Az elmélet és a gyakorlat megerősíti, hogy a pedagógusok bevonása a gyermekek fejlődésébe az egyik legfontosabb előrelépője a környezettudatosság kialakulásának. Ez a kérdés azonban gyakran háttérbe szorul az oktatási intézményekben.

Kulcsszavak: kommunikáció, tanár, diák, ökológia, ökológiai tudatosság

Ekološka kriza danas predstavlja veliki svetski problem, koji se za razliku od ostalih problema tiče svih nas i to bez obzira gde živimo, kojoj klasi ili veri pripadamo. To nije problem koji je samo u vezi sa blagostanjem već je i u direktnoj vezi sa samim opstankom ljudskog roda. Ekološka svest kod dece i omladine se razvija u procesu vaspitanja i obrazovanja, a najvažniji faktor obrazovanja je škola. Nastavnici igraju veoma važnu ulogu u tom procesu. Jedna od uloga nastavnika jeste razvoj ekološke svesti učenika kako bi ih osposobili za očuvanje i zaštitu svoje prirodne sredine. Jedan od načina usvajanja ekološke svesti je dobra komunikacija između nastavnika i učenika. Upravo zbog važnosti izgrađivanja ekološke svesti u školskom uzrastu, ovaj rad predstavlja dopunu postojeće literature o značaju razvoja ekološke svesti kod učenika, kao i o važnosti kvalitetne interpersonalne komunikacije između nastavnika i učenika. Cilj rada je da ukaže na važnost komunikacije, na važnost komunikacijskih veština nastavnika i učenika, kao i na značaj interpersonalnog odnosa između učenika i nastavnika. U toku ovog istraživanja akcenat je bio na proučavanju postojeće literature. Istraživanje je obavljeno na osnovu analize sadržaja, koje se zasniva na proučavanju sekundarnih izvora. Problem istraživanja glasi: Koliko je značajna komunikacija između nastavnika i učenika u funkciji razvoja ekološke svesti? Odgovor na to pitanje predstavlja predmet istraživanja. Pedagoške implikacije na osnovu ovog istraživanja su sledeće: teorija i praksa potvrđuju da je uključenost nastavnika u razvoj dece jedan od najvažnijih prediktora razvoja ekološke svesti. Ipak ovo pitanje se često marginalizuje u obrazovnim institucijama. To bi svakako trebalo ispraviti, te povećati svest o značaju nastavnika i uticaju nastavnika na razvoj kompletne ličnosti učenika.

Ključne reči: komunikacija, nastavnik, učenik, ekologija, ekološka svest

Today, the ecological crisis is a huge world problem, which, unlike other problems, concerns all of us, regardless of where we live, what class or religion we belong to. This is not a problem that is only related to well-being, but is also directly related to the very survival of the human race. Environmental awareness in children and youth develops in the process of upbringing and education, and the most important factor in education is school. Teachers play a very important role in this process. One of the roles of teachers is to develop students' environmental awareness in order to enable them to preserve and protect their natural environment. One of the ways to adopt environmental awareness is good communication between teachers and students. Precisely because of the importance of building environmental awareness at school age, this paper is a supplement to the existing literature on the importance of developing environmental awareness among students, as well as the importance of quality interpersonal communication between teachers and students. The aim of this paper is to point out the importance of communication, the importance of communication skills of teachers and students, as well as the importance of the interpersonal relationship between students and teachers. During this research, the emphasis was on the study of existing literature. The research was conducted on the basis of content analysis, which is based on the study of secondary sources. The research problem is: How important is the communication between teachers and students in the function of developing environmental awareness? The answer to this question is the subject of research. The pedagogical implications of this research are as follows: Theory and practice confirm that the involvement of teachers in children's development is one of the most important predictors of the development of environmental awareness. However, this issue is often marginalized in educational institutions. This should certainly be corrected, and awareness of the importance of teachers and the influence of teachers on the development of the complete personality of students should be increased.

Keywords: communication, teacher, student, ecology, ecological awareness

Módszertani Közlöny 2021, XI. évfolyam, 1. szám

Újvidéki Egyetem

Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar

ETO: 37:502/504

https://doi.org/10.18485/uns_modszer.2021.11.1.5

Eredeti tudományos munka

A leadás időpontja: 2021.11.5.

Az elfogadás időpontja: 2022.01.2.

Terjedelem: 66–81.

KOMUNIKACIJA IZMEĐU NASTAVNIKA I UČENIKA U FUNKCIJI RAZVOJA EKOLOŠKE SVESTI I EKOLOŠKE PISMENOSTI

A TANÁR-DIÁK KÖZÖTTI KOMMUNIKÁCIÓ AZ ÖKOLÓGIAI TUDATOSSÁG KIALAKÍTÁSÁNAK SZEREPÉBEN

Communication between teachers and students in the function of developing environmental awareness

Laura Kalmar

Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku u Subotici

laura.kalmar@magister.uns.ac.rs

Uvod u temu

Komunikacija predstavlja čin prenošenja razumljive informacije. Komunikacija zahteva pošiljaoca, poruku i primaoca. Komunikacija je važna aktivnost koju čak i nesvesno sprovodimo u svakom trenutku našeg svakodnevnog života. Često nismo ni svesni da kao individue, komuniciramo sa određenom pojavom ili sa više njih u isto vreme. Mnogi aspekti savremene komunikacije se danas podrazumevaju, jer su postali prirodna aktivnost u našim dnevnim navikama. Komunikacija je, za razliku od informisanja, dvosmerni proces, u kojem je povratna informacija njegov sastavni deo. U komunikaciji je, osim razmene misli, ideja, osećaja, doživljaja, iskustava, važno i međusobno uticanje. Komunikacija je mnogo više nego razmena reči; celokupno naše ponašanje prenosi neku poruku i utiče na osobu s kojom smo u odnosu.

Komunicirati ne znači samo razgovarati rečima. Komunicirati znači mnogo više od toga. To znači razmenjivati poruke, misli, učestvovati u osećajima drugih. (Kalmar, Janković, 2021). Komuniciramo ne samo rečima, nego celinom bića u celini naših odnosa. S obzirom na to da je upravo škola jedna od najvažnijih institucija društva zato što vaspitava mlade generacije posmatrano vekovima unazad, jasno je da ima veliku i značajnu ulogu u čovekovom suočavanju sa svim društvenim problemima i izazovima do kojih dolazi tokom razvoja čovečanstva, pa tako i sa aktuelnim ekološkim teškoćama i izazovima današnjice koji su u vezi sa njima. Škola, posmatrana kao institucija koja ima vaspitno-obrazovnu ulogu u životima dece i mladih koji uskoro postaju novi nosioci savremenog društva i njegovi aktivni članovi ima izuzetno veliku i odgovornu ulogu kada je reč o suočavanju čoveka sa ekološkim problemima današnjice, ulogom svakog pojedinca, kako u nastanku ovih problema, tako i u barem delimičnom otklanjanju njihovih posledica. U tom procesu, nastavnik predstavlja ključnu figuru u prenosu ekoloških saznanja i ekološke svesti na mlade putem komunikacije (Kalmar i sar, 2021)

Pojam i značaj komunikacije

Komunikacija je prisutna u svim aspektima života i ona privlači našu pažnju i interes, ne samo zbog svoje relativno trajne aktuelnosti, nego i zbog toga što karakter i priroda uspostavljene komunikacije i interakcije utiču na celokupnu realizaciju vaspitno-obrazovnog procesa. Od karaktera uspostavljene komunikacije zavisice u znatnoj meri i rezultati rada učesnika vaspitno-obrazovnog procesa, kao i razvoj njihovih kompetencija u demokratskom društvu. Vrlo je važno da se u komunikaciji sa učenicima nikada ne nameću lični stavovi, pa čak i onda kada smo uvereni da je sve što činimo, za dobrobit učenika. Posebno bitan faktor koji utiče na stvaranje odnosa između učenika i nastavnika, između ostalog, jeste sredina u kojoj se oni formiraju. Nije svejedno je li ta sredina konfliktuoza, ili nije, jer zdrava, demokratska i kvalitetna školska sredina povoljno utiče na postupanje u ovakvim situacijama. U njoj se sudionici osećaju dobro, opušteno, sigurno, uvaženo i priznato te i ako dođe do nesporazuma i sukoba lakše će doći do njihovog komuniciranja što ne predstavlja smetnju za vaspitni proces, već njegovo unapređenje. Kada je u pitanju škola i život u školi i učionici, tu sredinu definišemo kao razrednu radnu klimu (Kabita, 2014; Moreno, 2009; Keyton, 2001). Komunikacija (lat. *communicare* - učiniti općim), saopštenje, izlaganje, promet. Znači komunikacija je proces preko kog se nešto čini zajedničkim, ljudi se preko nje međusobno povezuju u zajednicu. Možemo je još definisati kao proces uzajamne razmene značenja. Interakcija znači zajedničko delovanje, uzajamno delovanje, sastavni je deo komunikacije, jer se zapravo poruka ne može uputiti bez saradnje. Veoma je velika uloga nastavnika u uspostavljanju uspešne ko-

munikacije u vaspitno-obrazovnom procesu. Još ako ovome pridodamo i kvalitetnu razrednu klimu imamo sve predušlove ispunjene za dobar razvoj interpersonalnih odnosa unutar komunikacijskog aspekta vaspitno-obrazovnog procesa (Bratanić, 1993; Brajša, 1994; Petrović, 2009). Da bi komuniciranje bilo uspešno, potrebno je ostvariti uslove koji se tiču sadržaja rada i učesnika u komunikaciji. Vrlo je bitno uspostaviti pravilnu komunikaciju sa učenicima, te da učenici osete da je nastavniku stalo do njih. Komunikacija se može definisati kao proces prenošenja informacija od jedne osobe do druge i zajedničko razumevanje. Komunikacija u nastavi zavisi od emocionalne klime u odeljenju koju kreiraju učenici i nastavnici svojim međusobnim odnosima. Najbolja komunikacija odvija se u atmosferi uzajamnog poverenja – kada je nastavnik jedan od učesnika u grupnoj diskusiji, a samo je u nekim slučajevima izvor informacija. U ovakvoj atmosferi nastavnik je savetnik koji kreira klimu međusobnog poverenja, a učenici slobodno iznose svoje stavove, uverenja, osećanja. Elementi u procesu komunikacije određuju kvalitetu komunikacija. Problem u bilo kom od elemenata može smanjiti efikasnost komunikacije (Keyton, 2011; McPheat, 2010; Berstain, 2009; Bookchin, 2010).

Komunikacijske veštine nastavnika i učenika

Uspešnu komunikaciju obezbeđuju učesnici vaspitno-obrazovnog procesa (nastavnici) koji su izgradili sopstvenu komunikacijsku kompetentnost, koji poštuju drugu ličnost i obezbeđuju pravovremenu povratnu informaciju. Direktor škole nema veću obavezu i odgovornost od razvijanja efikasne komunikacije. U realizaciji vaspitno-obrazovnog procesa komunikacija ne sme biti jednosmerna (samo od nastavnika ka učeniku, od nastavnika ka pedagogu, od direktora ka nastavniku). Na ovaj način se dobija povratna informacija o tome šta je sagovornik razumeo, a šta mu je potrebno dodatno pojasniti i objasniti. Efikasne veštine komunikacije nastavniku u učionici donose uspešnu modifikaciju ponašanja učenika. Komunikacijske veštine su alati koje koristimo za uklanjanje prepreka da bi komunikacija bila efikasna. Sama priroda komunikacije varira od osobe do osobe, od kulture do kulture i od društva do društva (Pauley, 2010; McPheat, 2010; Kabita, 2014). Dobar nastavnik, direktor ili pedagog u toku svog rada koristiće stil komuniciranja koji će podrazumevati saradnički odnos sa učenicima, a ne stil koji je zasnovan na narednjima i kaznama i koji je prožet represijom. Da bi bio efikasan, potrebno je da nastavnik poseduje i organizacijske, menadžerske i komunikacijske veštine, a ne samo znanja o sadržaju predmeta koji predaje. Komunikacijske veštine su oblici ponašanja koje nastavnik pokazuje u interakciji sa drugim učesnicima. One imaju za cilj motivisati učenike, razvijati dobre međuljudske odnose sa njima, podržavati ih i kreirati pozitivnu komunikacijsku klimu u odeljenju. Kroz aktivno slušanje, postavljanje pitanja, empatiju, samopraće-

nje, uključenost i upravljanje interakcijom, kao i fleksibilnim ponašanjem, nastavnici na direktan i indirektan način mogu učenike podučavati komunikacijskim veštinama. Najsiromašniju komunikaciju ostvaruju oni nastavnici koji učenicima „serviraju“ gotove informacije, a učenici odgovaraju samo kad im se postavljaju pitanja. Da bi nastavnik stupio u pravilnu komunikaciju sa učenicima, on bi morao posedovati određene veštine i sposobnosti kao što su: pozitivan pristup, efektivan govor tela, otvorenost za drugačije mišljenje, smisao za humor, kao i razumevanje za učenike. Uspešnost vaspitnog delovanja u najvećoj meri zavisi od kvaliteta interakcije i nivoa interakcijske povezanosti u komunikaciji svih njegovih učesnika. Komunikacijske veštine predstavljaju veštine koje uključuju sve načine prenosa poruka između komunikatora, npr. pisanu komunikaciju, komunikaciju putem masovnih medija, ali i veštinu interpersonalne komunikacije. One predstavljaju pojam nadređen pojmu koji se odnosi na veštine interpersonalne komunikacije. Veoma je važno istaći značaj pohvale. Ako želimo efikasnu komunikaciju u realizaciji vaspitno-obrazovnog procesa, važno je pomagati učenicima da uče i vežbaju komunikacijske veštine (Moreno, 2009; Bratanić, 1993; Šehović, 2012).

Interpersonalni odnos i komunikacija između učenika i nastavnika

Bez obzira da li je interpersonalna komunikacija namerna ili nenamerna, svesna ili nesvesna, planirana ili neplanirana, ona uključuje verbalno i neverbalno ponašanje. Drugim rečima, interpersonalno komunicirati možemo rečima ili ne koristeći reči, što znači da u socijalnoj interakciji konstantno komuniciramo. Učenik u svom razredu, odnosno u socijalnoj interakciji sa drugim učenicima i nastavnicima konstantno komunicira pa čak i onda kada čuti i promatra. Nadalje, verbalna komunikacija koristi znakove i jezičke simbole koje svi razumeju na isti način. Verbalnom komunikacijom ne možemo preneti unutrašnje osećaje koji čine većinu komunikacijskog čina. Iako je u komunikacijskom procesu usmerenost uveliko naginje na govornu, odnosno verbalnu stranu ona ima i nedostatke. Nedostatak je taj što je ono izgovoreno manji deo onoga što dve strane žele reći jedna drugoj. Sve nedostatke verbalnog komuniciranja nadoknađuje neverbalna komunikacija. To je oblik komunikacije kojim se prenose neizrečene poruke, a koje nam daju sliku o osećajima i stavovima komunkanta. Njena funkcija je zamenjivanje reči, dopuna ili suprotstavljanje onome što se verbalno iskazalo. Neverbalna ponašanja su ponekad bolji pokazatelji u izražavanju nekog stava ili osećaja nego verbalna jer se takvo ponašanje ne može kontrolisati, pa samim tim više govore o osobi koja ih iskazuje. Neverbalna komunikacija može se nazvati i govorom tela. Spomenuta komunikacija je izuzetno bitna u socijalnoj interakciji učenik-učenik, učenik-nastavnik. Učenici vrlo dobro zapažaju neverbalne poruke i vrlo su osetljivi na njih. Oni svog nastavnika gledaju, a ne samo slušaju.

Učenicima nije svejedno je li nastavnik namršten, pognute glave, napet, bezvoljan ili je opušten, srećan, entuzijastičan, zainteresovan za njih (Brajša, 1994; Moreno, 2009). Učenici osete i vide ne samo nastavnikovo ponašanje već i ponašanje drugih učenika. Oni prate nastavnikovu mimiku te prema njoj zaključuju kakvo je njegovo mišljenje o onome što govori. Oni uočavaju svaku intonaciju u glasu te lako prepoznaju preteću, zaštitničku, prijateljsku intonaciju. Nadalje, nastavnik takođe treba da vidi i oseti učenikove neverbalne poruke, odnosno treba da prati i prepozna neizrečene poruke učenika, te da na pedagoški način reaguje u skladu s tim porukama. Učenici više „govore“ neverbalnim putem, nego verbalnim te zbog toga nastavnik treba da obrati pažnju na tu učenikovu stranu. Po svemu navedenom, može se zaključiti da je kvalitetna intrapersonalna komunikacija čvrst i dobar temelj za pozitivne odnose u socijalnoj interakciji, odnosno u odeljenju. Nastavnici bi trebali biti svesni i imati u vidu ne samo ono što izgovaraju (verbalna komunikacija), nego i neverbalno ponašanje. Neverbalna komunikacija je izuzetno bitna jer je učenici vide i osete te to na njih direktno deluje. Učenici se odgajaju slušanjem i gledanjem svojih nastavnika zbog čega i verbalna i neverbalna ponašanja imaju veliko značenje u komunikaciji i samim tim i u odnosima sa drugima (Brajša, 1994; Suzić, 2005). Još dvadesetih godina prošlog veka, u Zapadnoj Evropi pojavio se jedan pedagoški pokret pod nazivom pedeutologija, čiji su predmet proučavanja bile osobine nastavnika. Iako ovaj pokret nije trajno opstao (prvenstveno zbog teškoća u preciznom definisanju toga šta čini osobine nastavnika), njegova pojava je znak da su istraživači koji su se bavili obrazovanjem i nastavom još tada prepoznali značaj nastavnika kao faktora uspešnosti nastave i obrazovanja.

O značaju nastavnika kao faktora efikasne nastave govori veliki broj istraživanja koja su nastojala da identifikuju osobine nastavnika koje su povezane sa različitim pokazateljima uspešnosti nastavnog procesa. Rezultati velikog broja istraživanja pokazuju da ono što nastavnik radi u učionici ima dvostruko veći uticaj na postignuća učenika u odnosu na uticaj onoga što preduzimaju prosvetne i školske vlasti u vezi sa školskim programima ili ocenjivanjem. Nastavnik je i jedini faktor koji utiče na postignuća učenika, a na koji se može značajnije uticati. Utoliko proučavanje uticaja nastavnika na efekte nastave postaje važnije (Suzić, 2005; Marzano & Marzano, 2003). Interesovanje istraživača za osobine nastavnika podstaknuto je namerom da se prepoznaju razlike između uspešnih i onih manje uspešnih nastavnika. To znači da je važno najpre promisliti o tome koji su kriterijumi i pokazatelji uspešnosti nastavnika. Autori različito definišu kriterijume uspešnosti nastavnika – od vrlo specifičnih operacionalizovanih kriterijuma kao npr. da je to „sposobnost prezentovanja ideja na takav način da učenik treba da bude u stanju da odgovori na pitanja pri testiranju opštih ideja“, do vrlo opštih kriterijuma po kojima je nastavnik uspešan u meri u kojoj pomaže učenicima da postignu zrelost (Bjekić, 1999; Suzić, 2005).

Važnost razredne klime u interpersonalnom odnosu između nastavnika i učenika

Posebno bitan faktor koji utiče na stvaranje odnosa između učenika i nastavnika, između ostalog, jeste sredina u kojoj se oni formiraju. Nije svejedno je li ta sredina konfliktuoza, ili nije, jer zdrava, demokratska i kvalitetna školska sredina povoljno utiče na postupanje u ovakvim situacijama. U njoj se sudionici osećaju dobro, opušteno, sigurno, uvaženo i priznato te i ako dođe do nesporazuma i sukoba lakše će doći do njihovog komuniciranja što ne predstavlja smetnju vaspitnog procesa, već njegovo unapređenje. Kada je u pitanju škola i život u školi i učionici, tu sredinu definišemo kao razrednu radnu klimu. *Komunikacijska razredna radna klima*, odnosno razredni ugođaj koji nastavnik uspostavi sa učenicima u znatnoj meri može uticati na učenikovu motivaciju i učenikov odnos prema učenju. Mi je možemo definisati kao posebnu vrstu socijalnih odnosa u razredu, izraženu kroz oblike komunikacije nastavnika i učenika a prožetu njihovim emocionalnim vezama koje vode ka trajno dobrim rezultatima u učenju, naravno, uz očuvanje zdravih emocionalnih odnosa kako prema drugima tako i prema samom sebi (Osmić, 2001; Nikolić, 2013). Ovo možemo shvatiti i kao dobru organizaciju rada u razredu koja je praćena učenikovim prihvatanjem nastavnikovog autoriteta ali samo u slučaju da uz to učenici sami sebe poštuju i uvažavaju. U ovom slučaju, nastavnik učenicima uvek mora biti „pri ruci”, spreman da im pomogne, da ih potakne na rad i izvršavanje njihovih obaveza. Nastavnik treba da deluje pozitivno, i u takvom delovanju stvara pozitivnu atmosferu ili klimu u razredu u kojem sa ovakvim odnosom sigurno vlada red. Uz red koji će tada vladati u razredu, zadovoljno i sretno će se osećati kako nastavnik, tako i učenici. Uspostavljanje reda mora biti temeljeno i nadopunjeno sledećim obeležjima: svrsishodnosti, opuštenosti, srdačnosti, radinosti i poticajnosti. Ovo uopšte nije lagan zadatak ako se uzme u obzir da nastavnik ne radi samo sa jednim učenikom, već pred sobom ima 20-30 učenika od kojih veoma često nisu svi usmereni i koncentrisani na nastavnika, njegova uputstva i predavanja, njegovu komunikaciju, tako da ni nivo interakcije nije zadovoljavajući.

U ovom slučaju pred nastavnikom stoji veoma težak zadatak - kako animirati i zainteresovati sve učenike, pridobiti njihovu pažnju, uspostaviti komunikaciju sa zavidnim nivoom interakcije, bez prisile i kazne, a pri tome koristeći jedinu prihvatljivu metodu, a to je metoda otvorene saradničke komunikacije. Generalno uzimajući, većina autora u pedagoškoj literaturi razlikuje dve komunikacijske klime. Prva je defenzivno-preteća, a druga podržavajuće-otvoreno-saradnička. *U defenzivno pretećoj komunikacijskoj klimi* međusobno se ocenjujemo, kontrolišemo, strateški dirigujemo, bez empatije (neutralno) ponašamo, superiorno nadmećemo i takmičimo i puni smo međusobnog nepoverenja. *Podržavajuće-otvoreno-saradnička komunikacijska klima* jeste ona u kojoj prepoznajemo probleme, spontano se ponašamo, uživljavamo se u situaciju sagovornika (empatija), sa njim se ravnopravno ophodimo,

provizorno planiramo, saradujemo i negujemo međusobno poverenje. Kvalitetna i kreativna komunikacijska klima može se razviti samo iz odnosa podržavajuće, otvorene i saradničke komunikacije, što je i svakako jedini put koji vodi ka kvalitetnom i kreativnom razgovoru između učenika i nastavnika. Preduslovi kvalitetne i kreativne komunikacije su sloboda, neugroženost, prihvatanje i iskrenost, i to u svim segmentima komunikacije, znači i kada je u pitanju izbor partnera odnosno sagovornika, sadržaja, prostora i vremena kao i sam doživljaj učenika u vezi sa ovim segmentima (Brajša, 1994; Osmić, 2001).

Pojam i važnost ekološke svesti i ekološke pismenosti

Ekološka svest predstavlja deo šire filozofije društvenog pokreta usmerenog na očuvanje i unapređenje prirodnog okruženja, kako u interesu pojedinca, tako i u interesu civilizacije i njenog opstanka u celini. Ekološka svest je svest o nužnosti ukidanja dominacije čoveka nad prirodom u njenom izvornom kao i socijalno konstituiranom obliku i uspostavljanju ravnoteže između prirodnih sistema i čovekovog sistema; svest o objektivnom postojanju ekološke krize, kao i svest o ekološkoj krizi kao društveno uzrokovanoj, odnosno o društvenoj krizi. Za ekološku svest se često govori da predstavlja osnovni produkt ekološkog vaspitanja i obrazovanja. Postoje različite definicije ovog koncepta jer je ekološka svest dinamička dimenzija koja se svakodnevno menja, kako što se menja i sam čovek, priroda i njegov odnos prema njoj. Pojmom ekološka svest obuhvaćene su vrednosti, spremnost da se preuzme odgovornost za druge ljude i kvalitet njihove okoline. Treba istaći da se ovde okolina ne hvata kao nešto konkretno zauvek dato, već kao promenljiva kategorija koja se spoznaje apstraktno i gde potencijalna oštećenja okoline najčešće ugrožavaju čitavo čovečanstvo. Prema tome, ekološka svest je sastavni deo čovekove svesti uopšte, sa većom ili manjom individualnom spremnošću da se u skladu sa njom reaguje (Cifrić, 1989; Marić-Jurišin, 2014). Ekološka svest je najpre nastala u političkom diskursu gde je podrazumevan način ponašanja i doživljavanja čoveka koje se odnosi na buku, zagađenje vazduha, vode i zemljišta, otrovne materijale u namirnicama, ali i na ograničenje sirovina poput zemnog gasa i s tim u vezi problematike energije. Pojam ekološka svest povremeno se koristi u kontekstu komplementarnom pojmu osećaj prirode. Pri tome se u teorijskom smislu priroda shvata kao nešto što ne nastaje čovekovim delovanjem, dok je okolina ono čemu čovek pridonosi, ono što sam proizvodi. Važno je istaći da će predstava cilja ekološkog obrazovanja i izgradnja ekološke svesti biti siromašna ukoliko se izostavi momenat estetskog i emocionalnog doživljaja. Eulefeld je dao svoju definiciju ekološke svesti koja obuhvata vrednosno orijentisan položaj svesti svakog pojedinca u pogledu na odnose sa njegovom prirodnom, društvenom i izgrađenom okolinom. Odnosi se na pozitivno oblikovanje odnosa

između individue i prirodne, društvene i izgrađene okoline s obzirom na ekološke zakonitosti (Andevski, 1997; Aleksić i sar, 2010; Milešević, 2013). Nastanak ekološke svesti uslovljen je stanjem u prirodi, ali i stanjem društva koje oblikuje čovekov odnos prema prirodi. Kriza društva istovremeno uslovljava i krizu u odnosu prema prirodi (Andevski, 1997; Aleksić i sar, 2010). Međutim, danas smo svedoci nedovoljno izgrađene ekološke svesti među čovečanstvom i sve većim problemima sa kojima se ono suočava usled narušavanja prirodne ravnoteže i zagađenja životne sredine. Kritičnim razdobljem za buđenje ekološke svesti smatra se predškolsko doba, što svakako zahteva dalju nadogradnju ove svesti tokom osnovne škole, uz postavljanje širokog spektra rada kompletnog vaspitno-obrazovnog procesa. Naravno da nije dovoljno samo saznanje, već sve navedeno podrazumeva i obaveznu ekološku aktivnost. Ujedinjene Nacije su s tim u vezi donele različite rezolucije vezane za primenu ekoloških aktivnosti u školskim institucijama. Međutim, sprovođenje i integracija ovih rezolucija je veoma spor proces, dodatna otežavajuća okolnost je što zemlje same određuju dinamiku ostvarivanja. U pojedinim zemljama gde je ekološka svest razvijenija, postoje posebni predmeti koji se bave samo zaštitom okoline, a u pojedinim zemljama Evrope su osnovane Eko škole. Proces ekološkog senzibilisanja ljudi treba biti permanentan i dugoročan i mora se odvijati na svim nivoima (globalnim i lokalnim), uz obuhvatanje i organizovanje specifičnih institucija, ustanova i organizacija koje će doprinosti razvijanju ekološki zasnovanih standarda, zakona i normi, kao i razvoju ekološke svesti i kulture (Sakač i sar., 2012; Klemenović, 2009).

Jedan deo tog angažovanja obavezne su da preuzmu brojne organizacije i ustanove neformalnog i formalnog sistema obrazovanja i vaspitanja, sa ciljem da se kod svakog pojedinca razvije etika lične odgovornosti prema prirodi i sredini u kojoj živi i radi. Škola predstavlja osnovni faktor vaspitanja i ekološkog obrazovanja, jer pruža najveće mogućnosti u izgrađivanju ekološke svesti učenika. Ona je izvor značajnih mogućnosti za sticanje određenih znanja, ali i za izgrađivanje određenih navika, kao i za razvoj ekološke svesti razvijanjem ljubavi i odgovornog odnosa prema prirodi. Iako se vaspitanje i obrazovanje mladih za zaštitu životne sredine nalazi prevashodno u porodičnom vaspitanju, škola u tom cilju postaje nezamenljiva. Važnost ekoloških sadržaja i korelacija sa nastavnim predmetima u nastavnom procesu i sa iskustvima i znanjima učenika u značajnoj meri zavisi od afiniteta i obučenosti nastavnika kroz dodatna stručna usavršavanja. Savremena ekološka situacija pokazuje da fond znanja iz ekologije nije na zavidnom i potrebnom nivou. Iako znanja sama po sebi ne znače ništa, ona imaju ogroman vaspitni potencijal. Program rada u školama trebao bi biti u saglasnosti sa programom rada ekoloških organizacija, na nacionalnom i međunarodnom nivou. Škole od ekoloških organizacija i nadležnih ustanova mogu zahtevati tačne i blagovremene informacije o izvorima, načinima i stepenu zagađenosti vazduha i o ugroženosti čovekovog zdravlja. Učenicima bi trebalo omogućiti da putem monitoringa otkrivaju gasovite toksične supstance

koje izazivaju teške posledice po zdravlje čoveka, kao i da su najvažniji faktori za detektovanje zagađivača vazduha okoline industrijskih objekata, važne saobraćajnice u okolini škola, deponije otpada, ali i koje se sve opasne materije transportuju putevima i prugama i tome slično. Ekološko obrazovanje i vaspitanje započinje pripremnim predškolskim programom, počev od maternjeg jezika, poznavanja prirode i društva, pa do likovnog i muzičkog vaspitanja. Inkorporiranjem ekoloških sadržaja u nastavne programe pojedinih predmeta, oni postaju sastavni deo programa, odnosno njihov neodvojivi deo (Sakač i sar., 2012; Klemenović, 2009; Šehović i sar., 2008; Suzić, 2005). Postoji velik broj definicija ekološke pismenosti. Kao rezultat ekološke svesti se javlja ekološka pismenost. Elder (2003), ekološku pismenost definiše kao "Sposobnost pojedinca da uspešno deluje u svakodnevnom životu, šire razumevanje odnosa ljudi i društava međusobno i prirodnih sistema, i kako to mogu učiniti na održiv način. Za to je potrebna dovoljna svest, znanje, veštine i stavovi..." (Elder, 2003 prema O'Brien, 2007: 25).

Komunikacija između nastavnika i učenika u funkciji razvoja ekološke svesti i ekološke pismenosti

Komunikacija u nastavi uključuje verbalno i neverbalno ponašanje, povratnu vezu te unutrašnja i spoljašnja pravila. Odvija se spontano, uvežbano i planirano. Nije statična, nego dinamična, traži obostranu aktivnost i međusobno uticanje. Kvalitet uspostavljenog odnosa bitno utiče na uspešnost međusobne komunikacije. Obostrana iskrenost i uzajamno poverenje u tome igraju važnu ulogu. Nastavnik, ulaskom u razred, uspostavlja interakciju s učenicima najpre neverbalnim znakovima kao što su osmeh, pogled, pokretima ruku, kretanjima, načinom oblačenja. Nije svejedno dešifruju li učenici u neverbalnim znakovima nastavnika smirenost, naklonost, zainteresovanost, entuzijazam, želju da pomogne učenicima, radost, razdraganu nestrpljivost da ih nauči nečem novom ili im neverbalni znaci govore sasvim nešto drugo. Nastavnik uspostavlja interakciju s učenicima mislima i osećajima, željama i očekivanjima svesno i nesvesno. Odsjaj radosti u očima nastavnika, ruke koje se šire prema učenicima, blaga nagnutost prema napred, lice i telo opušteno, pozitivne vibracije iz kojih emanira naklonost podstaci će radosno raspoloženje i stvoriti atmosferu vedrine i poverenja. U takvom okruženju reči nastavnika zasigurno će imati jače delovanje i pleniti pozornost učenika. Učitelji u osnovnoj školi 78% svog vremena posvećuju verbalnom komuniciranju sa učenicima, dok učenici 84% svog vremena verbalno ne učestvuju. U višim razredima osnovne škole, učenici veći deo vremena provedenog u školi ostvaruju u samostalnom radu ili slušajući nastavnikovo predavanje. U tom slučaju mogućnosti učenikove samostalne komunikacije u odnosu na učiteljeve su veoma ograničene. Ako razgovor u školi posmatramo kao komunikacij-

ski proces, tada je na jednome kraju učitelj kao pošiljalac poruke, a na drugom učenik kao primalac. Između njih se odvija vrlo složena komunikacijska dinamika. Učitelj ima nameru poslati određenu vaspitno-obrazovnu poruku. On je najpre zamisli, a zatim pretvori u izgovorenu poruku. Da bi došla do učenika, nastavnik je mora čuti i razumeti. To mu mogu otežati mehaničke smetnje (šumovi, nejasan i tih govor), ali i semantičke smetnje (nerazumljiv sadržaj). Ako se te smetnje uklone ili ih nema, poruka dolazi do učenika, koji je prima, interpretira i pretvara u njegovu i od njega oblikovanu primljenu poruku. Treba istaknuti da poruka koju je primio učenik ne mora odgovarati poruci koju je poslao učitelj. Ona može biti delimično ili potpuno promenjena (Aleskić, 2010; Bratanić, 2002; Neill, 1994; Brajša, 1994; Vuković, 2006).

Uspešnost i stručnost vaspitno-obrazovnog procesa zavisi od kvaliteta i uspešnosti komunikacije između nastavnika, vaspitnih sadržaja i učenika. Komunikacija između nastavnika i učenika biće uspešna i kvalitetna u onolikoj meri koliko je nastavnik svestan njene važnosti. Nastavnik treba biti svestan da komunikacija, bila ona verbalna ili neverbalna, stvara, razvija i održava čoveka. Veliki deo čovekovog (detetovog) razvoja odvija se u školi. Nakon biološke, u socijalnoj sredini se nastavlja razvoj njegovog singenetskog programa (stečeno, naučeno ponašanje). Pri tome glavnu ulogu ima razgovor između njega i učitelja. Takav razgovor može biti ostvaren putem reči, ali i bez njih. Nikolić (2013) piše o značaju škole i u okviru toga o značaju usvajanja novih ekoloških saznanja. On ističe da je u sklopu ukupnog institucionalnog obrazovanja i vaspitanja osnovna škola najznačajnija jer je deca pohađaju na uzrastu kada su najotvorenija za nova saznanja. Tada se kod njih najlakše razvijaju ekološki pozitivni stavovi i uverenja, kao i ekološki prihvatljivo ponašanje. Ističe važnost obrazovanja i vaspitanja za zaštitu životne sredine. Sa obzirom da je to osnovni vid školovanja mogu se ostvariti i ekološki vaspitno-obrazovni ciljevi. Obrazovanje i vaspitanje za zaštitu životne sredine škola ispoljava kroz programske sadržaje, organizaciju nastavnih i vannastavnih aktivnosti, udžbenike, didaktičke materijale i nastavni kadar. Aktivnosti koje nastavnik organizuje u učionici, pre svega se odnose na slušanje učenika radi sticanja novih znanja, za ponavljanje i vežbanje. Nastavnik pojedine sadržaje iz nastavnog programa može realizovati i van učionice. Za obradu ekoloških sadržaja najbolji je boravak učenika u prirodi, međutim, ekološki sadržaji mogu se obrađivati i u računarskim centrima, bibliotekama, muzejima, nacionalnim parkovima. Sva ova mesta omogućavaju učenicima da istražuju prirodu, da putem Interneta, u bibliotekama i muzejima istražuju i aktivno uče o svojstvima pojedinih biljaka i životinja, da saznaju o najnovijim otkrićima, zakonima i obavezama koje se tiču zaštite životne sredine. Ipak, pojedina znanja o prirodi, njenim pojavama i bogatstvima, učenici treba da steknu direktnim iskustvom. Mnogi autori ističu važnost iskustvenog učenja, a istraživanja pokazuju pozitivne rezultate i značaj koje iskustvo ima u ekološkom vaspitanju i obrazovanju učenika (Nikolić 2013; Stanišić, 2009; Stanišić, 2016).

Puno se piše o važnosti uloge nastavnika u razvijanju ekoloških stavova učenika kao i ekološke pismenosti. Škola sa svojim programskim sadržajima je bitan faktor razvoja ekološkog obrazovanja. Ovde se misli na nastavne programe i planove, udžbenike, nastavnike i vannastavne aktivnosti. Učitelj ili nastavnik predstavlja važan činilac razvijanja ekoloških stavova učenika. On organizuje i vodi proces usvajanja ekoloških znanja, formira stavove i navike učenika i neposredno svojim postupcima deluje na ličnost učenika. Uslov je da poznaje ekološke probleme i da je svestan ekoloških posledica. Pored realizacije nastavnih programa od njega se zahteva da bude inicijator i organizator vannastavnih i vanškolskih oblika ekološkog vaspitanja. Za rad u školskom dvorištu učiteljeva je uloga od ključnog značaja, jer o njegovoj motivisanosti i sposobnostima zavisi i motivisanost njegovih učenika. U okviru održivog razvoja potrebno je razviti ekološku osetljivost učenika, a to je moguće postići delatnostima uređivanja i konstrukcije estetike spoljašnje okoline, čišćenja i uređenja, delatnostima tehničkog karaktera te delatnostima eksperimentalnog karaktera. Ekološkim sadržajima u nastavi može se izgrađivati i ekološki moral. U nastavi i drugim aktivnostima, učenici shvataju da je odnos prema prirodi i životnoj sredini, uopšte, koliko pitanje zdravlja, toliko i pitanje morala. Najpovoljniji oblik za rasvetljavanje ekoloških moralnih problema je rasprava koja može biti podstaknuta nizom pitanja: kako ocenjujete ponašanje oca koji puši u dečijoj sobi, kakva je odgovornost trudnice koja puši, šta mislite o postupku voćara koji je na pijacu izneo voće prskano hemijskim preparatima pre nekoliko dana, kakva je veza između pesticida i podzemnih voda, šta mislite o krčenju šuma, otkud hemikalije u sveže pomuzenom mleku? (Andić, 2016; Mitić, 2015).

Zaključna razmatranja

Komunikacija u međuljudskim odnosima teče na dva nivoa. Jednan je verbalni, a drugi je neverbalni. Nemoguće ih je deliti i odvajati, jer se uz verbalnu paralelno odvija neverbalna komunikacija. Verbalna komunikacija se služi govorom i pismom. Jezik je najznačajniji komunikacijski sistem u ljudskoj zajednici. Verbalnom komunikacijom informišemo druge o objektivnom stanju, idejama, mislima, zbivanjima oko nas i u nama. Ona je vezana uz sadržajni aspekt komunikacije i pod svesnom je kontrolom. Neverbalna komunikacija može biti dopuna ili zamena za verbalnu. Neverbalnom komunikacijom izražavamo osećaje, stavove, osobine ličnosti. Više je vezana za odnosni aspekt i pod uticajem je nesvesnog dela naše ličnosti. Neverbalna komunikacija u razredu je veoma važna jer učitelj i učenici više imaju poverenja u neverbalnu nego u verbalnu poruku koju dobijaju. Kada govorimo, uvereni smo da naše reči u potpunosti prenose naše poruke. Često nismo svesni pokreta i položaja tela, izraza lica, posebno očiju (pogleda), boje glasa, prostorne udaljenosti,

fizičkog izgleda (odeća, kosa, nakit) itd. Nismo svesni koliku važnost u našim odnosima igra usklađenost verbalnog i neverbalnog dela komunikacije. Verbalne poruke većinom deluju na razumski deo sagovornika, neverbalne na osećajni. Za pravilno oblikovanje i razumevanje poruke važni su njeni i verbalni i neverbalni elementi. Mnogi autori pišu o važnosti nastavnika u razvijanju ekoloških stavova učenika. Škola sa svojim programskim sadržajima je bitan faktor razvoja ekološkog obrazovanja. Ovde se misli na nastavne programe i planove, udžbenike, nastavnike i vannastavne aktivnosti. Učitelj ili nastavnik predstavlja važan činilac razvijanja ekoloških stavova učenika. On organizuje i vodi proces usvajanja ekoloških znanja, formira stavove i navike učenika i neposredno svojim postupcima deluje na ličnost učenika. Uslov je da poznaje ekološke probleme i da je svestan ekoloških posledica. Pored realizacije nastavnih programa od njega se zahteva da bude inicijator i organizator vannastavnih i vanškolskih oblika ekološkog vaspitanja. Za rad u školskom dvorištu učiteljeva je uloga od ključnog značaja, jer o njegovoj motivisanosti i sposobnostima zavisi i motivisanost njegovih učenika. U okviru održivog razvoja potrebno je razviti ekološku osetljivost učenika, a to je moguće postići delatnostima uređivanja i konstrukcije estetike spoljašnje okoline, čišćenja i uređenja, delatnostima tehničkog karaktera te delatnostima eksperimentalnog karaktera.

Literatura

1. Aleksić, D., Stepanov, J., Savić, D., Ćurčić, Lj. i Štrbac, S. (2010): Edukacija o zaštiti životne sredine u predškolskim ustanovama. U EnE10 Zbornik radova šeste regionalne konferencije „Životna sredina ka Evropi“ (61-65). Beograd: Ambasadori životne sredine i Privredna komora Srbije.
2. Andevski, M. (1997). *Uvod u ekološko obrazovanje*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
3. Anđić, D. (2016): Školski okoliš u funkciji odgojno-obrazovne prakse rada učitelja u odgoju i obrazovanju za održivi razvoj. *Rasprave i članci*, 287-300.
4. Bernstein, B. (2009): *Pedagogy, Symbolic Control, and Identity: Theory, Research, Critique*. London: Taylor & Francis.
5. Bookchin, M. (2010): *The Philosophy of Social Ecology: Essays on Dialecticalo Naturalism* Montreal: Black Rose Books.
6. Bjekić, D. (1999). Profesionalni razvoj nastavnika. Užice: Učiteljski fakultet.
7. Bratanić, M. (1993). Mikropedagogija – Interakcijsko-komunikacijski aspekt odgoja – Priručnik za studente i nastavnike. Zagreb: Školska knjiga.
8. Bratanić, M. (2002). *Paradoks odgoj*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naknada.
9. Brajša, P. (1994). *Pedagoška komunikologija*. Zagreb: Školske novine.
10. Cifrić, I. (1989): *Socijalna ekologija*. Zagreb: Globus.
11. Kabita, D. (2014). Need of Effective Communication Skills in Teaching Science in Classroom Situation. *Inter. J. Edu. Res. Technol.*, 5 (3).
12. Klemenović, J. (2009): *Savremeni predškolski programi*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine; Vršac: Visoka škola strukovnih studija za vaspitače „Mihailo Palov“.
13. Kalmar, L., Pinter Krekić, V., Major, L. (2021): Stavovi budućih pedagoških kadrova o održivom razvoju, *Nastava i vaspitanje*, Pedagoško društvo Srbije, Beograd, 2021, 70(2), 147-164 ISSN 0547-3330.
14. Kalmar, L., Janković, A. (2021). Kompetencije nastavnika razredne nastave kao činilac efikasnosti obrazovanja u savremenoj školi, *Norma*, str 149- 157, Sombor, ISBN 0353-7129.

-
15. Marić Jurišin, S. (2014): Implikacije ekoloških programa na socio-emocionalni razvoj dece predškolskog uzrasta iz perspective održive zajednice. Doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet.
 16. Marzano, R.J., Marzano, J.C., Pickering, D.J. (2003). Classroom management that works – research-based strategies for every teacher. Alexandria: Association for Supervision and Curriculum Development.
 17. McPheat, S. (2010). Effective Communication Skills. MTD Training & Ventus Publishing ApS.
 18. Mitić, Lj. (2015): Značaj nastave prirode i društva za ekološko vaspitanje i obrazovanje učenika. *Godišnjak učiteljskog fakulteta u Vranju*, 6 (141-149): Učiteljski fakultet u Vranju.
 19. Milešević, T. (2013): Ekološko obrazovanje i stvaranje ekološke svijesti. *Naučno stručni časopis Primus*, (5), 186-191.
 20. Moreno, R. C. (2009). Effective teachers – Professional and personal skills, en EN-SAYOS. Albacete: Revista de la Facultad de Educación de Albacete, Nº 24.
 21. Neill, S. (1994). *Neverbalna komunikacija u razredu*. Zagreb: Educa.
 22. Nikolić, V. (2003). *Obrazovanje i zaštita životne sredine*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
 23. O'Brien S., R., M. (2007). Indications of environmental literacy: using a new survey instrument to measure awareness, knowledge, and attitudes of university-aged students. Iowa: Iowa State University Capstones, Theses and Dissertations.
 24. Osmić, I. (2001). *Komunikacije i interakcije u nastavnom procesu: sukob ili saradnja*. Tuzla: Grin.
 25. Pauley, J. A. (2010). *Communication: The key to effective leadership*. Milwaukee, WI: ASQ Quality Press.
 26. Petrović, N. (2009). *Ekološki menadžment*. Beograd: Fakultet organizacionih nauka.
 27. Sakač, M. i saradnici (2012): Mogućnosti organiziranja odgojno-obrazovnog procesa u cilju zaštite životne sredine. *Socijalna ekologija*, Zagreb, 21(1), 89-98.
 28. Stanišić, J. (2009): Anagažovanost učenika u ekološkim aktivnostima u školi. *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja* (195-210): Institut za pedagoška istraživanja u Beogradu.
-

-
29. Stanišić, J. M. (2016). Karakteristike časova ekološkog obrazovanja u osnovnoj školi. *Inovacije u nastavi - časopis za savremenu nastavu*, 29(4), 87-100.
 30. Suzić, N. (2005). *Pedagogija XXI veka*. Banja Luka: TT-centar.
 31. Šehović, S. i sar (2008). Ekološko obrazovanje u funkciji zaštite i unapređenja životne sredine. *Tehnika i informatika u obrazovanju*, TIO, str. 221-235.
 32. Šehović, S. (2012). Uloga ekološkog obrazovanja u zaštiti i unapređivanju životne sredine. *Časopis za regionalnu saradnju*, 7-15.
 33. Vuković, M. (2006). *Uvod u kulturu komunikacije*. Niš: Tehnički fakultet.